

NEDERBRAKEL

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK OP HET MARKTPLEIN

Zicht op het Marktplein en de pomp (eerste helft 20ste eeuw).

Inleiding

Het archeologisch onderzoek rond de kerk te Nederbrakel gebeurde naar aanleiding van de dorpskernvernieuwing die in 2016-2017 plaatsvond. De geplande bodemingrepen die hiermee gepaard gingen, boden immers de unieke gelegenheid om de geschiedenis van de gemeente onder de loep te nemen en het nog aanwezige archeologische bodemarchief te registreren. De opgraving te Brakel geschiedde volledig vlakdekkend en in verschillende fases, zodat er een goede integratie in de algemene werkzaamheden mogelijk was.

De geschiedenis van Brakel

De naam Brakel als toponiem zou teruggaan op de Germaanse woorden 'brako', wat 'varen' betekent, en 'lauha', dat staat voor een 'bosje op zandige hoogte'. De oudste vermelding dateert reeds van 866, wanneer er sprake is van 'in villa Braglo', een domein dat vermoedelijk ter hoogte van het huidige Oprakel te situeren valt. Aanvankelijk was er namelijk nog geen sprake van Oprakel en Nederbrakel, maar vormde het gebied één grote heerlijkheid, waarvan het huidige Oprakel vermoedelijk het centrum uitmaakte. In de historische bronnen kreeg deze heerlijkheid verschillende namen toebedeeld, zoals bv. *Brecal* (1036), *Bracla* (1096) en *Brakele* (1144). Pas aan het einde van de 11de eeuw is er sprake van enige opsplitsing, wanneer de term 'bracla superiori' opduikt (het huidige Oprakel) en we dus kunnen stellen dat er vanaf dan ook zeker sprake is van Nederbrakel. Als bewijs van de kunstmatige splitsing van de heerlijkheid voeren historici de rechte scheidingslijn tussen beide plaatsen aan, waarbij beiden een nagenoeg gelijke oppervlakte beslaan.

Volgens de traditie zou de Heilige Amandus in de 7de eeuw te Oprakel een bidplaats opgericht hebben, van waaruit de beide Brakels ontstonden. Op deze plaats zou op dat moment reeds een kleine nederzetting gevestigd zijn, die mogelijk terug te brengen is tot een Romeins villadomein. In de 9de eeuw schonk Lodewijk de Goede het grondgebied van Brakel aan de abdij van Inde (gelegen in de buurt van Aken, Duitsland), dat het gebied op zijn beurt in de loop van de 13de eeuw verkocht aan de graaf van Vlaanderen.

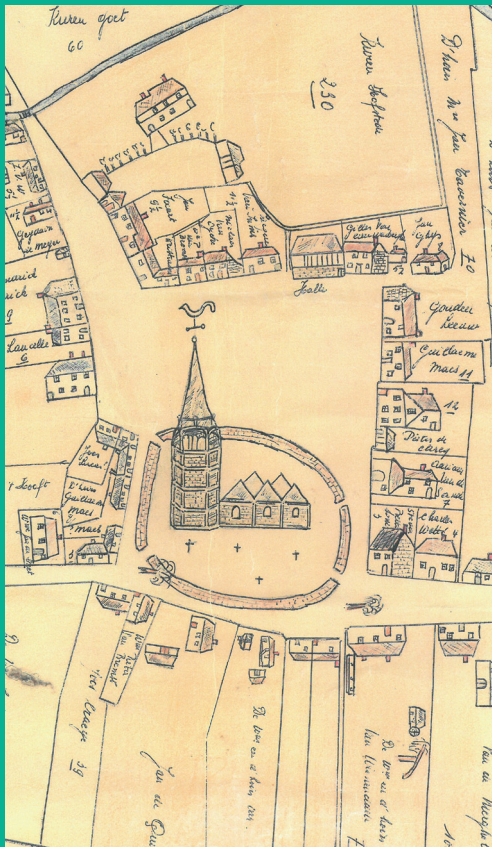

Detail van Nederbrakel op de kaart van het Land van Aalst, in 1596 gemaakt door Jacques Horenbaut. (Parijs, Bibliothèque Nationale - Rés. Ge AA. 817)

Wat de precieze ontstaansgeschiedenis en de verdere evolutie van beide Brakels betreft, zijn er thans nog veel lacunes en heerst er nog veel discussie onder historici. Zo blijft het onduidelijk waarom net Nederbrakel uitgroeide tot de voornaamste nederzetting, terwijl in Oprakel de oudste bewoningskern zou moeten gezocht worden. De meningen hierover zijn verdeeld. Archeologisch onderzoek kan hopelijk bijdragen tot een beter inzicht hierin.

Het Marktpllein

Op basis van de historische bronnen kan niet met zekerheid gesteld worden wanneer het huidige Marktpllein van Brakel vorm kreeg. Een 17de-eeuwse figuratieve landmeterskaart geeft het centrum weer met de kerk met daarrond een ommuurd kerkhof en ten noorden daarvan een open (markt)plaats met bebouwing rondom. Eén van de huizen ten noorden van de markt is er aangeduid als 'Halle'. Een bewaard gebleven document uit 1515 behandelt het heffen van belastingen op allerlei waren die op de markt van Nederbrakel verhandeld werden. Ook de markthal wordt erin vermeld. Op dat moment is er dus reeds sprake van een marktpllein, al dan niet geplaveid, en een hal. Op enkele historische kaarten uit de 18de eeuw is er op het marktpllein, net ten noorden van de kerk, eveneens een poel of waterbekken zichtbaar. De precieze functie ervan is niet duidelijk, het kan gaan om een drinkpoel voor vee of een waterbekken om eventuele branden te kunnen blussen. Op de 19de-eeuwse kadastrale plannen lijkt er geen sprake meer te zijn van een poel. De markthal lijkt ook niet meer in gebruik en wordt in deze periode omgebouwd tot gemeentehuis.

Situatieschets van het Marktpllein in de 17de eeuw.

Atlas der buurtwegen (ca. 1840) (Bron: GISOost)

De Sint-Pieter-in-de-Bandenkerk

Het is niet precies geweten vanaf wanneer er een kerk aanwezig was te Nederbrakel. De traditie wil dat er reeds in de 8ste of 9de eeuw een bedevaartsplaats aanwezig was. De oudste gekende beschrijving van de Sint-Pieter-in-de-Bandenkerk dateert van 1515, toen melding gemaakt werd van de slechte toestand waarin de toren zich bevond. Tussen 1515 en 1551 werd dan ook een nieuwe toren opgetrokken en dit is meteen het oudste onderdeel van de kerk in haar huidige vorm. In de loop van de 17de eeuw kende de kerk nog tal van aanpassingen en uitbreidingen en in 1828 was zelfs even sprake van de bouw van een nieuwe kerk. Wegens geldgebrek bleef het echter bij een vergroting en verlenging in oostelijke richting van de bestaande kerk, gepaard met een aanpassing van het interieur. Ook in de loop van de 19de en de 20ste eeuw bleken nog veelvuldige herstellingen noodzakelijk.

Van oudsher was de kerk steeds omgeven door een kerkhof. Op de beschikbare historische kaarten uit de 18de en 19de eeuw is steeds sprake van een ommuurd kerkhof. In 1784 zorgde de Oostenrijkse keizer Jozef II er met een keizerlijk decreet voor dat het begraven in en rond kerken of andere bedehuizen verboden was. De aanleg van nieuwe begraafplaatsen geschiedde vanaf dan buiten de zone van bewoning. Dit leidde er toe dat circa 1820-1823 de begraafplaats te Nederbrakel verplaatst werd naar het einde van de Neerstraat.

Nieuwen ommelooper (1794) (Rijksarchief Gent, OGA Nederbrakel, nr. 246)

De begraafplaats

De opgravingen in de Serpentstraat en deze rond het koor van de kerk gaven een inzicht in de ouderdom en het uitzicht van de begraafplaats door de eeuwen heen.

Uit het onderzoek blijkt dat de eerste begraafplaats wellicht groter is geweest dan de laatmiddeleeuwse. Een afbakening van deze fase is niet gevonden en bevindt zich wellicht buiten de opgegraven zones. De begravingen die bij deze fase van het kerkhof horen zijn met enkele radiokoolstofdateringen te plaatsen in de tweede helft van de 10de of de eerste helft van de 11de eeuw. Onrechtstreeks zijn deze begravingen ook een aanwijzing dat er in deze periode reeds een bidplaats aanwezig was in Nederbrakel.

Tijdens de late middeleeuwen wordt het gebied waarbinnen begraven wordt verkleind. Of dit ook te koppelen is aan een bouwphase van de kerk is voorlopig nog niet uitgemaakt. Alleszins is deze fase fysiek afgebakend door een gracht die zowel ten oosten als ten westen van de kerk is aangetroffen. In de late 14de eeuw of het begin van de 15de eeuw wordt deze gracht gedempt. Op nagenoeg dezelfde locatie wordt daarna een natuurstenen muur opgericht. Het is deze muur die op de iconografische bronnen te zien is. Op verschillende plaatsen zijn er in deze muur toegangspartijen met een trap voorzien. Deze trappen zijn noodzakelijk omdat mettertijd de begraafplaats telkens is opgehoogd en hoger kwam te liggen dan de omliggende straten. Met de opgave van het kerkhof in 1820 verdween ook de afbakening en werd zelfs een deel van het kerkhof afgegraven. Dit zorgde ervoor dat bij de start van het archeologisch onderzoek de eerste begravingen onmiddellijk onder de bestrating aan het licht kwamen.

De laatmiddeleeuwse gracht rond het kerkhof.

Fundering van een trap die is aangebouwd tegen de kerkhofmuur.

De muur in natuursteen bakent het laat- en postmiddeleeuwse kerkhof af.

De begravingen

Bij het archeologisch onderzoek rond de kerk van Nederbrakel zijn 335 skeletten opgegraven. Dat hier mensen begraven waren, was helemaal geen verrassing: tot het einde van de 18de eeuw werden overledenen immers steeds begraven in of rond een kerk. Gezien het ontbreken van grafstenen of andere aanwijzingen, is het onmogelijk te achterhalen wie de aangetroffen overledenen nu precies waren. Toch vertelt zo'n skelet iets over de overledenen.

Een groot aantal graven hebben, geheel volgens de christelijke traditie, een west-oost oriëntatie. De gelovigen worden hierbij met het hoofd in het westen gepositioneerd. Op deze manier is hun blik naar het oosten gericht, zodat ze tijdens de wederopstanding Christus kunnen aanschouwen. Daarnaast komt ook de zuidwest-noordoost oriëntatie veel voor. Dit is te verklaren door een licht gewijzigde oriëntatie van de meest recente bouwphase van de kerk. De begravingen volgen hierbij de nieuwe richting van de kerk. Mannelijke geestelijken liggen dan weer doorgaans met het hoofd in het oosten, zodat ze hun blik naar de gelovigen gericht hebben. Eén opgegraven individu was met zijn hoofd in het oosten begraven en was dus wellicht een geestelijke.

De meerderheid van de postmiddeleeuwse begravingen gebeurde in een eenvoudige grafkist, waarvan vaak nog het hout bewaard was gebleven. Grafgiften werden nauwelijks aangetroffen. Meestal beperkte zich dit tot een medaillon, een ring of elementen van de kledij. Het aantreffen van speldjes ter hoogte van de lichamen doet bovendien vermoeden dat de overledenen niet

Soms was de volledige kist bewaard.

Begraving in een houten kist.

Begraving in een antropomorf graf.

Eén individu was begraven op de buik.

in hun eigen klederdracht getooid waren, maar dat ze gewikkeld werden in een eenvoudige lijkwade. De oudste begravingen gebeurden in volle grond in een eenvoudige grafkuil die de vorm van het lichaam volgt (“antropomorfe begraving” <Oud-Grieks - *Antropos*: mens; *morphe*: vorm>). Op basis van verschillende radiokoolstofdateringen op de opgegraven skeletten uit dit type graven blijkt dat deze manier van begraven gebruikt werd tot in de loop van de 13de eeuw. Daarna wordt er begraven in gewone rechthoekige grafkuilen.

Eén volwassen individu is bijzonder vanwege zijn positie. De persoon ligt gestrekt begraven op zijn buik. Het vergane hout van de kist is nog zichtbaar. De exacte betekenis waarom deze persoon op de buik ter aarde werd besteld, is niet duidelijk. Mogelijk kan deze manier van begraven gerelateerd zijn aan afwijkende doodsomstandigheden (zoals moordslachtoffers, zelfmoord). Soms wordt buikligging als gevolg van een haastige of clandestiene begraving geïnterpreteerd. Omdat de persoon in een kist ligt is deze mogelijkheid eerder onwaarschijnlijk. Daarnaast kan het een symbolische waarde bevatten: als vorm van boetedoening, als teken van nederigheid of als straf.

De menselijke beenderen zullen nog bestudeerd worden door een fysisch antropoloog. Dit kan heel wat informatie opleveren over de bevolking in het algemeen en over de overledenen in het bijzonder. Dergelijk onderzoek geeft immers niet alleen meer duidelijkheid over de sterfteleeftijd, het geslacht en de lichaamsbouw, maar ook over voedingspatronen en eventuele ziektes.

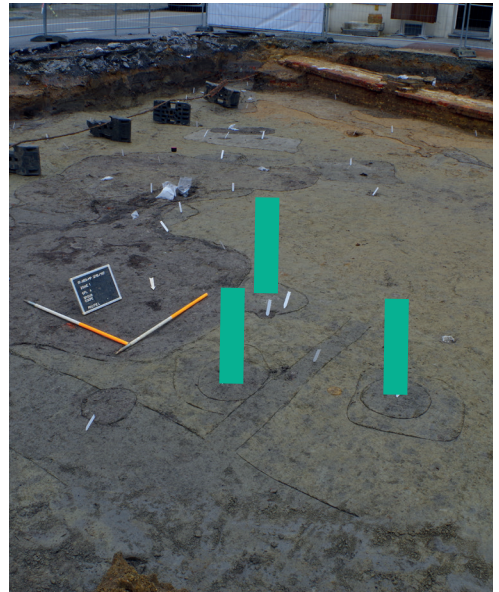
Luchtfoto van de opgraving op het Marktplein.

De volle en late middeleeuwen op de Markt: sporen van bewoning

De talrijke sporen die op het Marktplaats aan het licht kwamen, vormen een kluwen van meer dan 1000 jaar geschiedenis. Deze puzzel van sporen is nog niet volledig gelegd, maar de voorlopige resultaten laten wel toe om de, slechts fragmentarisch bewaarde, oudste sporen toe te wijzen aan bewoning. Het gaat om enkele kuilen en paalsporen waarin aardewerk is gevonden dat te dateren is in de 10de of de 11de eeuw. Dit sluit aan bij de oudste begravingen die zijn aangetroffen bij de opgravingen rond de kerk.

Het is pas vanaf de late middeleeuwen dat er een duidelijker beeld te schetsen valt over het uitzicht en de inrichting van de bewoning op deze plaats. Diverse paalsporen zijn met een

De paalsporen laten toe om te achterhalen waar ooit een gebouw heeft gestaan.

Tatinger ware

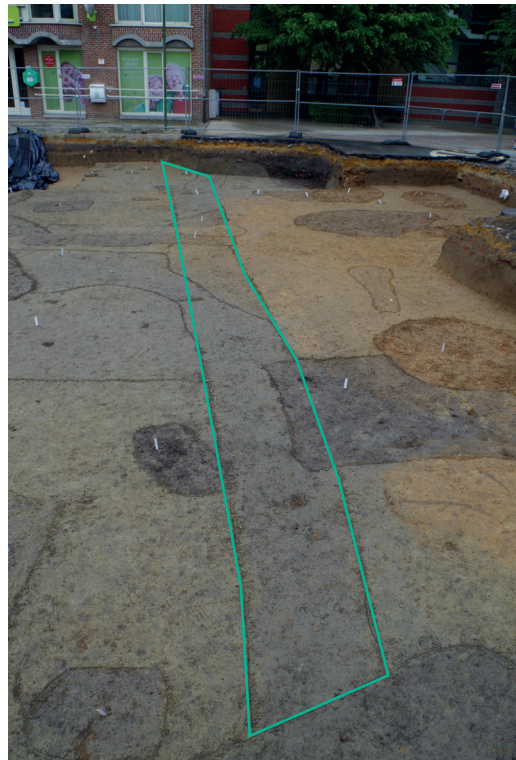
Bij het archeologisch onderzoek op het Marktplaats vonden de archeologen in één van de sporen een klein fragment aardewerk. Nader onderzoek maakte duidelijk dat het een scherf was van de zogenaamde *Tatinger ware*. Deze aardewerksoort wordt maar zelden gevonden in onze regio. De oorsprong ervan moet gezocht worden in de Duitse Eifel, en wellicht rond de stad Mayen. Meestal gaat het om kannen die zouden gebruikt zijn in de liturgie. De vondsten ervan in bijvoorbeeld Scandinavië worden in verband gebracht met de christianisering van deze regio. De vondst uit Brakel dateert uit de 9de eeuw en is voorzien van een versiering met ruitjes die is aangebracht met tinfoelie, een techniek die ook gebruikt werd in de toenmalige verlichte handschriften.

Fragment in *Tatinger ware*.

radiokoolstofdatering te plaatsen tussen 1210 en 1270 en behoren wellicht tot één of meerdere gebouwen die als woning of bijgebouw te interpreteren zijn. Er kunnen in deze periode ook minstens 3 woonerven aangeduid worden, die van elkaar gescheiden zijn door grachten. Op deze woonerven bevinden zich talrijke kuilen die onder meer gegraven zijn voor het winnen van leem dat gebruikt kon worden bij de bouw van woningen. Op één van deze erven bevond zich ook een tonwaterput die met een radiokoolstofdatering te dateren is tussen 1273 en 1318. Deze waterput bestond oorspronkelijk uit enkele ingegraven houten tonnen en reikte tot minstens 7 meter diep. De duigen zijn bij de opgave van de waterput uit de grond getrokken, maar de wissel zijn blijven zitten en dankzij de natte en zuurstofarme omgeving goed bewaard gebleven.

Opvallend is dat de grachten zich bevinden in het verlengde van de perceelsgrenzen van de huidige woningen aan de noordzijde van het

Laatmiddeleeuwse perceelsgracht tussen twee erven.

Alleen de wissel of hoepels van de houten ton zijn bewaard. Ze zijn gemaakt van berkenhout. De duigen of planken zijn bij de opgave van de waterput gerecupereerd.

13-NEELAP 2016/167
ZONE 1
GR. 18
000P
PROFILE

Marktplein. Hieruit is op te maken dat de perceelstructuur al in deze vroege periode wordt vastgelegd en in de daaropvolgende eeuwen nagenoeg ongewijzigd blijft. Uit de vondsten in de grachten blijkt dat ze in de loop van de 13de of de 14de eeuw zijn opgevuld en uit het straatbeeld zijn verdwenen. Eveneens uit deze periode dateert een laag met zeer veel verbrande leem, die gevonden is in de zuidwestelijke hoek van het plein en die afkomstig is van een brand van een vakwerkwoning. Het opgeven van deze structuren doet vermoeden dat in de 14de eeuw of kort erna een open ruimte is gecreëerd op deze plaats die kon dienst doen als marktplaats. Het afschaffen van bestaande perceelsafbakeningen wijst hierbij op een planmatige aanpak die waarschijnlijk gestuurd werd vanuit een overheid.

Ontstaan van de Markt

Vanaf de creatie van de open ruimte in de late middeleeuwen tot minstens de 16de of de 17de eeuw is deze plek onverhard gebleven. Dit valt af te leiden uit het ontbreken van onder meer kasseien en het feit dat er een groot aantal kuilen is gegraven op het Marktplein, die dateren uit de 15de tot en met de 17de eeuw. Vaak gaat het om kuilen die voor een deel gevuld zijn met puin en ander afval. In sommige gevallen bevatten ze organisch materiaal of mest. Indien de Markt verhard was geweest, had men er nauwelijks kuilen kunnen graven.

Op het onverharde marktplein werden tal van kuilen gevonden.

Mestkuilen?

Een aantal van de opgegraven 17de-eeuwse kuilen bevatte een grote hoeveelheid organisch materiaal. Door de goede bewaarmstandigheden (zuurstofarm en nat) bleven veel zaden en vruchten perfect bewaard. Hierdoor konden archeobotanici achterhalen wat de functie van deze kuilen is geweest. Het gaat om afvalkuilen die voor een groot deel gevuld zijn met (paarden)mest. De voeding van de dieren bestond uit gras of hooi en wellicht ook dorsafval van tarwe, rogge en vlas.

Daarnaast zijn ook de resten van houtbewerking en huishoudelijk- en tuinafval teruggevonden. Dit geeft ons een beeld van welke gewassen de inwoners van Brakel op de markt konden kopen of zelf verbouwden. Qua bewaarbare voeding is dit broodtarwe, rogge, haver en erwt. Qua groenten zijn spinazie, biet, kervel en wortel aangetroffen. De fruitresten zijn afkomstig van pruim, kers, appel, peer, vijg, druif, bosaardbei, braam, vlierbes, blauwe bosbes en de meer uitzonderlijke zuurbes. De kuilen bevatten ook de resten van walnoten en hazelnoten.

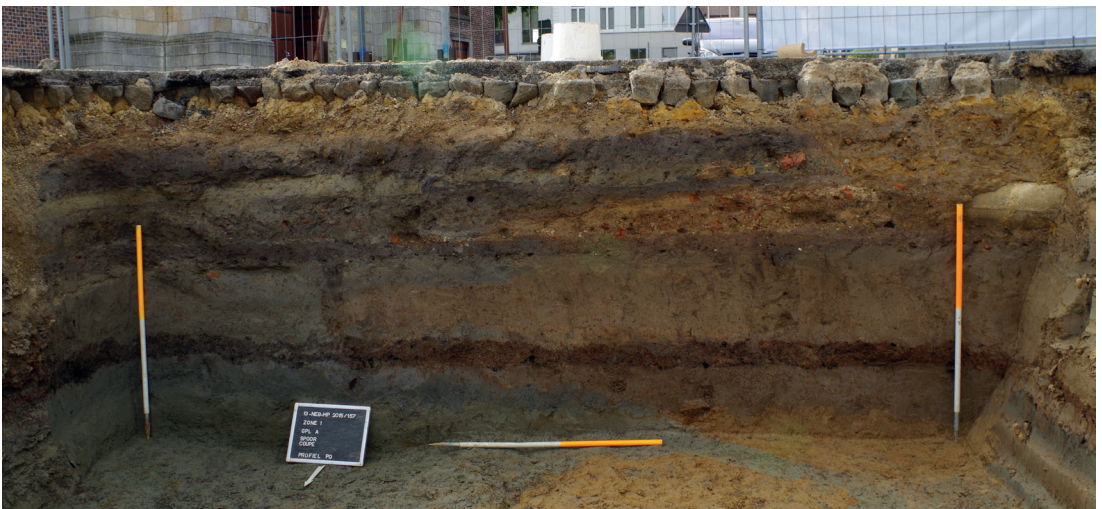

Doorsnede van één van de afvalkuilen met mest.

In het bovenste deel van het profiel zijn de restanten van de verschillende verhardingen waar te nemen.

De versterking van het loopoppervlak gebeurde pas in de loop van de 17de of in de 18de eeuw. Dit is archeologisch vast te stellen door de verschillende opmaaklagen die zijn aangetroffen. Deze lagen bestaan uit zuiver zand of zandleem en dienden als fundering voor een kasseiing. Dit gebeurde minstens drie keer in deze tijdspanne. Bij elke heraanleg is de verharding opgebroken en verwijderd en is het plein een klein beetje opgehoogd. Dit resulteerde op sommige plaatsen uiteindelijk tot een pakket van meer dan 50 cm dikte.

De verschillende lagen dateren van de late middeleeuwen (onderaan in het profiel) tot de kasseiing uit de jaren '50 (bovenaan in het profiel).

De waterput met aansluitende riolering.

Een poel in de 18de eeuw

Vanaf het moment dat de open ruimte verhard is, zijn er nauwelijks nog kuilen aangelegd, met uitzondering van de talrijke paalgaten die afkomstig zijn van marktkramen en een poel die ook op historische kaarten te zien is. Deze poel is op basis van de vele archeologische vondsten gedempt rond 1800 en diende wellicht als waterreservoir of als drenkplaats voor dieren.

Doorsnede van de 18de-eeuwse poel.

Min of meer centraal op het plein wordt tegelijk met het kasseien een 9,5 meter diepe waterput aangelegd. Het baksteenformaat suggereert een datering in de 17de of de 18de eeuw. Waarschijnlijk betreft het oorspronkelijk een open waterput waar mettertijd een koepel is over gemetst. Op dat ogenblik wordt ook een pomp geïnstalleerd en een riool aangelegd die het overtollige water van de pomp kan afvoeren.

De waterput bleek 9 meter diep te zijn.

Een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog

Het meest recente spoor betreft een loopgraaf of stellingpost die een zigzagpatroon vertoont en vondsten bevat die gelinkt kunnen worden aan de periode rond de Tweede Wereldoorlog.

Het zigzaggende spoor is een loopgraaf of stellingpost.

Colofon

Archeologiebrochure 12

Deze uitgave kwam tot stand naar aanleiding van de archeologische opgravingen op het Marktplein en rond de kerk van Nederbrakel. Het onderzoek is uitgevoerd door SOLVA tussen 2015 en 2017 in het kader van de heraanleg van het Marktplein, in opdracht van de gemeente Brakel.

Tekst: Archeologische dienst SOLVA

Meer lezen:

Brakels, T. (1952) *Geschiedenis van Nederbrakel Opbrakel en Omstreken*, Kortrijk.

Gysseling, M. (1960) *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Brussel: Belgisch interuniversitair centrum voor neerlandistiek.

Van der Meer, W. & Hänninen, K. (2018) *Archeobotanisch onderzoek van een waterput en twee mogelijke mestkuilen te Nederbrakel-Marktplein, Biaxiaal 1066, Zaandam*.

Meer informatie is tevens te vinden bij de Geschied- en Heemkundige Kring Triverius:
<http://info.triverius.be/>

Kaart Horenbault te raadplegen via: <http://users.telenet.be/peter.de.clercq/horenbault1.html>

Het rapport van de opgraving is nog in voorbereiding, maar zal na afwerking te raadplegen zijn via <http://www.so-lva.be/brakel-marktplein-nederbrakel>

Download de SOLVA-Archeologierapporten en artikels via <http://www.so-lva.be>

Volg ons op facebook: <https://www.facebook.com/SolvaDienstArcheologie/>

D/2018/12.857/22

Coverfoto: © Dirk Wollaert

Alle illustraties © SOLVA, tenzij anders vermeld

Contactadres:
Intergemeentelijk samenwerkingsverband SOLVA
Gentsesteeweg 1B
9520 Sint-Lievens-Houtem
archeologie@so-lva.be